

SANTRAUKA. Šiame straipsnyje analizuojama Vinco Mykolaičio-Putino kūryba, rašyta Antrojo pasaulinio karo metais. Tiek dienoraštyje, tiek eilėraščiuose akcentuojama karo destruktija, neretai ieškoma analogijų su Paskutiniu teismu. Kaip alternatyva iškeliami žmogiškieji ryšiai, kūrybinė būtis ir tikėjimas laisve, pasitikėjimas savo tauta. Šią poeto kūrybą galima vadinti rezistencine, ja siekta paliudyti kančią priespaudos akivaizdoje ir ginti žmogiškąjį orumą. Rašytojas labiausiai smerkia žmogų pavergiančias ideologijas, parodo žmonijos degradavimą. Mykolaitis-Putinas visiškai išvengė karo estetizacijos, nekūrė herojystės mito, bet stengėsi išlikti morališkai atsakingas ir kritiškai vertino tikrovę.

RAKTAŽODŽIAI: karas, dienoraštis, poezija, moralė, laisvė, rezistencija.

ĮVADINĖS PASTABOS

Karo tema yra viena universaliausių pasaulio literatūroje nuo pat jos ištakų: apie karus liudija Biblijos knygos, garsiausi Antikos tekstai, herojiniai Viduramžių epai ir riterių romanai. Karinius konfliktus vaizdavo daugybė garsių rašytojų, pradedant Homeru ir baigiant šiuolaikiniais karo metraštininkais, kurie rašo apie vis dar tebevykstantį Rusijos ir Ukrainos karą, pavyzdžiui, 2022 metais buvo išleista knyga „Iki pergalės. Komiksų rinktinė apie ukrainiečių narsą ir didvyriškumą“.

Ypač daug dėmesio sulaukė XX amžiuje vykę du pasauliniai karai, kurie vertė rašyti apie tai, kas ištiko žmoniją. Vienu populiariausių vokiečių autorių tapo Erichas Maria Remarque'as, Pirmojo pasaulinio karo dalyvis, savo garsiausiuose romanuose (tikru bestseleriu tapo romanas „Vakarų fronte nieko naujo“) aprašęs gniuždančią karo galią ir sulaukęs nacių priešiško (jo knygos buvo demonstratyviai deginamos, rašytojas turėjo iš šalies pasitraukti, iš jo buvo atimta Vokietijos pilietybė). Po Antrojo pasaulinio karo nugalėtojai rusai stengėsi populiarinti savo autorių – karo korespondentą Borisą Poliavojų, „Apysakos apie tikrąjį žmogų“ rašytoją, aukštinusį didvyriškumą, idealizavusį kario ištvermę. Pagal šį romaną buvo sukurtas filmas, opera, o tekstas buvo išverstas į 49 kalbas (paskaičiuota, kad susumavus visus tiražus būtų 9 milijonai egzempliorių). Sovietų Sąjungoje šis Stalino premijos

laureato romanas buvo kaip etalonas visiems kitiems, karas ir didvyriškumas tapo tarsi lygiavertės sąvokos.

Kaip pastebi karo literatūros tyrinėtoja Catherine Savage Brosman, kariniai konfliktai gali būti vaizduojami labai įvairiai: vieni autoriai kuria herojiškumo mitus, kiti, priešingai, deherojizuoja, vieni renkasi estetizaciją, kitiems daug svarbiau moralinė laikysena. Pasak mokslininkės, romantinis požiūris rizikingas tuo, kad aukštinant herojizmą karas gali būti suvokiamas kaip turintis pozityvią moralinę ir kultūrinę reikšmę (Brosman 1992: 93).

Beje, bet kokia literatūra apie karą yra labai paveiki, skatinanti ne tik skaityti, bet ir veikti pagal knygoje formuojamą pavyzdį. Brosman cituoja italų psichoanalitiką Franco'ą Fornati'į, mokslinėje studijoje „Karo psichoanalizė“ („The Psychoanalysis of War“) tvirtinantį, kad karo fenomenas slypi kiekvieno žmogaus sąsamonėje: trokštama priklausyti savai socialinei grupei, dėl jos aukotis. Kad ir kaip būtų keista, karo ideologiją palaiko ne neapykantos kurstymas, o aukojimasis dėl savųjų (Fornati 1975: 163). Tai ir yra paaiškinimas, dėl ko taip stipriai veikia literatūros tekstai, kuriuose rašoma apie karo didvyrius. Nepalieka šios temos nuošalyje ir kitos kūrybinės raiškos formos – kinas, teatras, dailė, fotografija, muzika – dėl tos pačios priežasties: tokie kūriniai visada turės savo skaitytoją, žiūrovą, klausytoją. Žinant tokią didelę karo temos poveikio galią, visu aštrumu keliamas moralinės atsakomybės klausimas.

Šio straipsnio šaltiniai: dvi Mykolaičio-Putino knygos, rašytos Antrojo pasaulinio karo metais. Pirmasis rinkinio „Rūsčios dienos“ eilėraštis yra paženklintas 1939 metų rugsėjo 18 dienos data – taigi karo pradžia. Dienoraščio įrašai pradedami dar anksčiau, 1938 metų sausio 17 dieną. Labai aiškiai rugsėjo 1 dienos įrašė fiksuojama karo pradžia:

Šiandien – istorinė diena: vokiečių-lenkų karo veiksmų pradžia. Vokiečiai puolę iš oro visą eilę Lenkijos miestų ir pačią Varšuvą. Apmėtę evakuacijos traukinį ir užmušę nemažai moterų ir vaikų. Vokiečiai, žinoma, tai neigia. (*Dienoraštis*, 68)

Dienoraštyje pasakojama apie Lenkijos pavergimą, grobikų invaziją į mažas ir dideles Europos šalis. Bolševikinė propaganda ir stalinistinis teroras, Hitlerio siautėjimas įsivaizduojant save kaip pasaulio gelbėtoją, didžiųjų valstybių bejėgiškas taikstymasis. Visa šita karo dinamika iki pat galutinės katastrofos: antrojo sovietų sugrįžimo su amerikietiškais ginklais ir maisto daviniais – dienoraščio įrašuose, pirmąkart publikuotuose tik prieš porą metų, 2022-aisiais. Dažnai įrašai papildo, praplečia tai, kas perteikiama karo meto poezijos rinkinio „Rūsčios dienos“ tekstais, parodo poeto vidines būsenas ir nuostatas. Pasitelkiant hermeneutinę analizę šiame straipsnyje siekiama išsiaiškinti, kaip Mykolaitis-Putinas vaizduoja karo procesus,

kokia laikysena karo atžvilgiu labiausiai išryškėja lietuvių klasiko tekstuose, kas tampa prasminiais sandais.

INTELEKTUALO LAIKYSENA

Skaitant šiuos karo laiko tekstus klostosi visai kitoks nei iki šiol mūsų literatūrologijoje įprastas portretas, kurį galbūt visai taikliai yra pagavęs karo metu, 1941-aisiais, dailininkas Justinas Vienožinskis: tvirto, tiesaus, ryžtingo, bet ir susimąščiusio, įsigilinusio į save ir kartu neabejingo tam, kas vyksta, figūra. Šiuo laikotarpiu Mykolaičiui-Putinui bene labiausiai tinka tai, ką yra pasakęs jo amžininkas Viktoras E. Franklis: ką žmogus pasirenka, priklauso nuo vidinių jo apsisprendimų, o ne nuo sąlygų. Net koncentracijos stovykloje vieni buvo kaip gyvuliai, kiti kaip šventieji: „Nesunku pateikti pakankamai daug herojiškų pavyzdžių, įrodžiusių, kad apatiją galima pergalėti, irzlumą nuslopinti, taigi įrodžiusių, kad dvasios laisvės likučio, laisvos Aš nuostatos į aplinkinį pasaulį tebesama ir šioje tarsi absoliučios išorinės ir vidinės prievartos būsenoje“ (Frankl 2023: 81). Garsus psichoanalitikas, būdamas žydų kilmės, pasiliko nacių naikinamoje Austrijoje ir pateko į Aušvico koncentracijos lagerį, Mykolaitis-Putinas taip pat sąmoningai pasiliko Lietuvoje ir pateko į nacių ir sovietų pragarą.

1 pav. Justinas Vienožinskis. Vinco Mykolaičio-Putinio portretas, 1941
Šaltinis: *Draugas*, 1993 06 26.

Beje, netiesa, kad lietuviai intelektualai buvę apgailėtini prisitaikėliai karo metais. Būta ne tik slaptos rezistencijos, kuri reiškėsi kūryba, pavyzdžiui, Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės drama „Tie metai“, kurią rašytoja patikėjo perskaityti ir Mykolaičiui-Putinui, bet ir atviro priešinimosi, apie kurį nėra kažkodėl linkstama per daug kalbėti. Tarnautojas, veikiantis vien pagal valdžios nurodymus, Mykolaičio-Putino pavadinamas minkštakauliu (*Dienoraštis*, 55), o štai tvirto būdo žmonės išskiriami kaip galintys veikti net baisiausiomis sąlygomis: dienoraštyje aprašo trumpai nacių laikais Vilniaus burmistru buvusį Antaną Krutulį, kuris nesutiko pasirašyti įsakymo, kad žydai kraustyti į getą; šis žmogus neįtikęs ir sovietams (*Dienoraštis*, 400).

Dienoraštyje yra toks įrašas apie Suomijos rezistencinę kovą: „Jau štai bene trejetas savaitių, kaip šiaurėj, poliarinės nakties sutemose maža tauta grumiasi su milžinišku priešu“ (*Dienoraštis*, 98). Visas pluoštas antibolševikinių eilėraščių, paskelbtų „Rūsčiose dienose“, buvo kaip tik atviriausias kvietimas tokiai pat rezistencijai. Laisvės viltį žadinančiu tekstu tai buvo perteikta „Liaudies dainoje“, parašytoje 1941 metų birželio 17 dieną. Štai tokia šio eilėraščio-dainos pabaiga:

Bet jau nebeilgos vergovės mūs dienos,
Jau artinas keršto rūsti valanda.
Pavirs tuoj griuvėsiais kalėjimų sienos,
Kovoj žengs į laisvę lietuvių tauta.

Budėkit, Žemaičiai,
Budėkit, Aukštaičiai,
Budėki, Dzūkija, budėk, Sūduva!
Pakils audros, vėjai,
Ir žus mūs skriaudėjai –
Atgims dar gražesnė laisva Lietuva. (*Liaudies daina*, 57)

Eilėraštis neatsitiktinai pavadintas liaudies daina: siekta visuotinumą, aprėpiant visus „nuo Baltijos jūros lig Vilniaus kalnelių“, išvardijant etninius regionus Žemaičius, Aukštaičius, Dzūkiją ir Sūduvą, lietuvius vadinant broliais, Tėvynės vaikais. Net penkis kartus kartojamas refrenas, prasidedantis žodžiu „Budėkit“: siekta, kad tekstas būtų lengvai įsimenamas, dainuojamas, lydėtų rezistencinėje kovoje.

Karo metais labai stipriai justi valingas Mykolaičio-Putino nusistatymas kurti ir tokiu būdu priešintis aplinkui siaučiančiai destruktijai. Panašios nuostatos buvo ir jo amžininkas Ignas Šeinius, įdėmiai fiksavęs istorinius įvykius ir tai pasauliui paliudijęs knyga „Raudonasis tvanas“, kuri jau 1940 metais pasirodė švedų kalba, buvo verčiama į kitas kalbas. Skirtumas tas, kad Mykolaičio-Putino tekstai ilgą laiką buvo visai nežinomi, išskyrus tuos eilėraščius, kurie plito nelegaliai ar buvo išėivių paskelbti jau po poeto mirties. Dienoraštyje galima sekti, kaip komentuojami vienas po kito rašomi rezistenciniai eilėraščiai, kurie gimsta iš prievarta paženklintos

tikrovės, iš aplinkos diktuojamų sąlygų. Šiuo karo laiku sukuriami net du „Rūsčių dienų“ variantai.

RINKINYS BE CENZŪROS LEIDIMO

Nuo 1939 metų rugsėjo iki 1941 metų birželio – toks pirmojo „Rūsčių dienų“ rinkinio laikas. Dar 1941 metų gale atiduotas spaustuvei, bet taip ir įstrigęs tenai negavus nacių cenzūros leidimo. Kaip prisimena poetas Bernardas Brazdžionis, „Sakalo“ vedėjas rizikuodamas šį rinkinį vis dėlto vėliau išspausdino, bet tiražo neišplatino, spėja, kad visos knygos galėjo būti sovietų sunaikintos (Brazdžionis 1967: 9). 1944 metų sausio 26 dieną pats poetas konstatuoja, kad „Rūsčios dienos“ išspausdintos 300 egzempliorių tiražu, 30 leidėjas davęs pačiam autoriui. Kaip rašo poetas, rinkinys tapo bibliofiliniu leidiniu (*Dienoraštis*, 314). Ir tik 1968 metais, jau po poeto mirties, be jokių pakeitimų, jį perspausdino išėiviai Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Antrasis „Rūsčių dienų“ variantas plito mašinišiais ir buvo papildytas kitais eilėraščiais, sukurtais vėlesniais karo metais. Šis atskiru rinkiniu nepasirodė, nors „Sakalas“ ir buvo žadėjęs išleisti jau papildytas „Rūsčias dienas“ (*Dienoraštis*, 325). Eilėraščiai buvo sudėti į „Raštus“, publikuotus 1990 metais nepriklausomoje Lietuvoje, greta tų, kurie anksčiau „Sakalo“ paskelbti. Tuos tekstus poetas skaitė savo bičiuliams, kūrybos vakarų klausytojams, jie plito nuorašais. Šis papildytas rinkinys mažiausiai literatūrologų aptartas, dar labai trūksta tekstologinių komentarų.

Kas tos „Rūsčios dienos“, į kurias literatūros tyrinėtojai veik nekreipdavo dėmesio, dažniausiai apsistodami prie rinkinių „Tarp dviejų aušrų“ ir vėlyvosios lyrikos „Langas“ ir „Būties valanda“? Visiškai nesinori pritarti tiems, kurie sako, kad tai maironiško tipo poezija, sugrįžimas atgal.

Rinkinio „Rūsčios dienos“ eilėraščiai nėra pavieniai, sudėlioti, kaip pakliuvo, įsprausti vien į nuoseklius chronologinius rėmus. Tai istorija, kuri turi pradžią, kulminaciją ir pabaigą, savitą dramatinę plėtotę, išreikštą šviesos ir tamsos simboliais. Dienoraštyje Mykolaitis-Putinas yra prisipažinęs, kaip jam svarbu struktūra, įvardijęs paradigmą, kurią sudaro du ciklai: „Sutemų nuotaikos“ ir „Raudonspalvė aušroj“.

Rinkinio pavadinimas „Rūsčios dienos“ sugestijuoja apokaliptines nuotaikas. Dienoraštyje poetas prisipažįsta, kaip stipriai jį yra paveikusi Apokalipsė: būtent pats Naujojo Testamento tekstas, jo „poezija ir fantazija“ (*Dienoraštis*, 321). Griūvantis pasaulis ir žmogus viso šio kosminio vyksmo akivaizdoje pamatomas kaip valdomas baisios stichijos, kaip į jo būtį smelkiasi mirtis: „O šešėliai siūbuoja visais keliais – / Jie žemę ir dangų calūnais užskleis“ (*Baladė*, 7), „Slankioja pakiemiais kažkas juodas“ (*Iškvietimas*, 11).

Vienas pesimistiškiausių eilėraščių „Kelias atgal“ išreiškia katastrofą, įvykusią žmogaus sukurtoje technokratinėje visuomenėje. Štai tokia teksto pradžia:

Sugniaužė kumščius robotų vadai –
Ir vėliavos išsiskleidė juodai.
Miniažmogiai bailaus ir žemo būdo
Idealus į požemius sugrūdo. (*Kelias atgal*, 37)

Paprastai Mykolaitis-Putinas nėra linkęs į ironiją, bet šiame eilėraštyje akivaizdžiai šaipomasi iš tariamos civilizacijos, iš pragaištingų ideologijų, kurios naikina visa, kas sukurta. Pasak Brazdžionio, būtent dėl šio eilėraščio nacių cenzūra sulaukė ir viso rinkinio spausdinimą (Brazdžionis 1967: 9). Poetas neduoda jokių nuorodų į konkrečią ideologiją, bet atskleidžia bet kokios prievartinės sistemos veikimo principą: priversti paklusti demonstruojant galią ir valdžią. Karas suvokiamas kaip pragaištis visai civilizacijai, kuri labai greitai gali degraduoti į pirmykštį būvį. Eilėraštis baigiamas vaizdu, perteikiančiu gyvūniško prado triumfą karo sunaikintame pasaulyje:

Lazda ir titnagu šauniai ginkluotas,
Žvėrienos tu prie laužo kelsi puotas,
Ir kailių guolis vėl tave vilios.
Tada bus baigtas kelias atgalios. (*Kelias atgal*, 39)

Taigi nėra jokio romantinio patoso, priešingai: karas suvokiamas kaip visuotinė degradacija, idealų, žmogiškumo naikinimas, gyvenimo primityvėjimas. Toks laikas brandina ne herojus, o miniažmogius: taiklus Mykolaičio-Putino naujadaras, aiškiai turintis neigiamą ironišką konotaciją – kaip mūsų dienų panašios darybos žodis naujažmogis, kurį į savo leksiką įtraukė rašytojas Sigitas Parulskis.

Tokiame chaoso siautime ieškoma vidinės atramos. Dviejuose eilėraščiuose atsiranda svarbūs kreipiniai, kurie rinkinyje sudėti vienas šalia kito: tai „Teisėjui“ ir „Motinai“. Vienas ir kitas eilėraštis prasideda nuo kreipimosi į „tu“, asmeniškiausio, intymiausio, atviriausio. Eilėraštis „Teisėjui“ yra kaip išpažinimas savo žmogiško silpnumo, menkumo, vidinės graužaties. Neieškoma jokio lengvo sprendimo, jokių „bet“. Skausmo ir kančios atvirumas nėra joks agnosticizmas, kaip bando įteigti kai kurie tyrinėtojai, o nuoširdus ieškojimas tiesos, kuri nesileidžia įspraudžiama į religinius-teologinius rėmus:

Tu būk ir man teisingas ir rūstus:
Daugiau aš atleidimo nebenoriu.
Tulžim apkarto duona ir medus.
Širdis pabrinko šalto švino svorio. (*Teisėjui*, 18)

Eilėraštis parašytas pačioje Antrojo pasaulinio karo pradžioje, pirmąjį karo mėnesį. Tokia teisiąmojo būseną visiškai motyvuota: būtis apkarto ir apsunko,

dvasiškai sunku išlikti viltingam, tikinčiam ateitimi, Dievo gailestingumu, tad trokštama bent teisingumo ir rūstybės, aiškaus nuosprendžio kaip galinčio sulaikyti nuo visiško chaoso. Dievas suvokiamas kaip teisėjas, žmogus – kaip laukiantis teismo. Tekstas įtaigiai perteikia Apokalipsės, Paskutinio teismo nuotaikas.

O štai eilėraščiu „Motinai“ perteikiama švelnumo atmosfera: poetas atsigręžia į žmoniškuosius ryšius, į savo santykį su mama. Iškeliamas motiniškasis pradas, besąlygiškas kito priėmimas. Tai vienas šviesiausių rinkinio tekstų, labai sutelktų, perteikiančių sūnaus ir mamos artumo džiaugsmą ir skausmą. Išskirtinė pradžia:

Tas vakaras kaip krištolas,
O tolyje varpai.
Tokį, motute, vakarą
Ir tu mane supai.

Poetas dienoraštyje prisipažįsta, kad eilėraštis gimė kaip tik iš gausmo varpų, grįžtant iš Kauno ažuolyno ir prisiminus prieš metus mirusią mamą. Visa asmeninė istorija vėl pamatoma: kūdikystė, tėviškė ir jos palikimas, grįžimas, atradimas ir išsiskyrimas. Žmogaus biografija įrašoma į gamtos ritmą, motina čia irgi asocijuojasi su obelimi laukuos. Bet eilėraščio pabaigoje vėl sugrįžtama prie varpų motyvo, ženklinančio jau ne gamtišką būtį, o grynai dvasinę sferą, kuri neturi jokių ribų, net mirtis nesunaikina galimybės į kitą kryptis „tu“:

Ar, rodos, vakar – užvakar,
Motut, mane supai,
O štai tą tylų vakarą
Tau skambina varpai.

Varpų motyvas dar pasikartos ir kituose Mykolaičio-Putino eilėraščiuose („Ir varpai iš tolių krištoliniai“, eil. *I laisvą būtį*, „O varpas skelbia: / – Din-go!..“, eil. *Dingo*), kol galiausiai išaugs į garsųjį karo meto tekstą „Vivos plango, mortuos voco“ (šio mirtiną ideologiją pasmerkiančio eilėraščio nėra nei pirmajame, nei antrajame „Rūsčių dienų“ variante). Varpas – kaip priminimas dvasinės tikrovės.

Vienas iš centrinių rinkinio eilėraščių sutelktas į pačią kūrybą, kaip gimstančią iš tamsos šviesai, kaip riboto žmoniško akiračio išplėtimą: „Ir prasiplėtė mano šviesos skritulys – / Neregėtus pasaulius aukštybėse rodo“ (*Kūryba*, 24). Kuriamas savotiškas dialogas su kitu kūrėju: labai aiškios aliuizijos į Mikalojaus Konstantino Čiurlionio darbus: „Šauna strėlė į dangų žvaigždynų šaulys, / Skrenda žėrinti paukštė iš pasakų sodo“ (*Kūryba*, 24). Savo dienoraštyje Mykolaitis-Putinas yra prasitaręs, kad labiausiai gaivinančiai jį veikia gamta ir menas (*Dienoraštis*, 283). Čiurlioniškieji motyvai leidžiasi atpažįstami ne viename eilėraštyje, kalbinė tikrovė persmelkiama jau žinomos visiems vaizdinės plotmės, kaip galinčios vizualizuoti mintį. Meninio pasaulio sugestija kuriama pasitelkiant vaizdą, nes abstrakti mintis viską

tik sustingdo: „Išsiliejus sustingo mintis raidėse“ (*Kūryba*, 25). Taigi ambivalencija tarp „tu“ ir „tai“, tarp to, kas gyva ir kas jau yra negyva, raidė. Kūryba suvokiama kaip tas gyvas nervas, antraip jos visiškai nėra, o tik, poeto žodžiais, rašymas sausai, „iš prityrimo ir atminties“ (*Dienoraštis*, 128).

Mykolaitis-Putinas „Rūsčiose dienose“ reflektuoja tragišką žmogaus ir tautos likimą, katastrofišką pasaulio būvį. Tai ypač aštriai paliečiama cikle „Raudonspalvėj aušroj“, kurį Brazdžionis apibūdino kaip labai retą mūsų poezijoje išpuolį „prieš komunistinę vergiją, išreikštą nevaržomai, neliepiamai, laisvai“ (Brazdžionis 1967: 9). Vien tik už tokių tekstų turėjimą būtų grėsęs kalėjimas ar Sibiras. Eilėraščiuose kalbama tiesiai, bet anaip tol ne tiesmukai, siekiama filosofinio apibendrinimo:

Ateis ta diena, kuomet broly pajusime Judą.
Jau išgamų knibžda šešėliuose niekšinga gauja.
Jau sūnų ir dukrą prieš tėvą ir motiną pjudo
Ir pagiežą kursto klusniųjų vergų minioje. (*Saulėtekis*, 48)

Akivaizdu, kad istorijos vyksmas suvokiamas Naujojo Testamento šviesoje: Judo išdavystė, priešiško kurstymas tarp pačių artimiausių yra Kristaus pranašystės išsipildymas, kaip rašoma Evangelijoje pagal Matą (Mt 10, 21). Tokiomis ištarėmis siekiama universalaus kalbėjimo, bibliškai aiškinamas dabarties pasaulio ženkliskumas.

Poetas dienoraštyje yra skundęsis, kad „mūsų literatūrai stoka filosofinio pagrindo, ryšio su varginančiomis žmoniją problemomis“ (*Dienoraštis*, 130). Greta iškalingais pavadinimais eilėraščių „Raudonspalvėj liepsnoj“, „Birželio 15“, „Tremtiniai“, „Žuvusiems partizanams“, kuriuose primenami skausmingi mūsų istorijos įvykiai, pasirodo eilėraštis „Nepamiršt niekados“. Kančia šiame tekste įgauna globalią prasmę, kaip ir eilėraštyje „Golgota“, kuriame žmogiškas kentėjimas suvokiamas kaip Kristaus kančios pratęsimas.

Rinkinys „Rūsčios dienos“ užsklendžiamas vizualiai labai įtaigiu eilėraščiu „Ereliai ties rugių lauku“, kuriame tampa ypač svarbi dangiškoji vertikalė, žmogaus išsilaisvinimas. Žemiškasis pradas perkeičiamas į dvasinį, tekstas baigiamas šviesiai:

Krūtinėje laisva, pasauly erdvu,
Banguojanti jūra artėja ir plečias.
Iš mėlynų tolių sidabro laivu
Atplaukia su dovana laukiamas svečias. (*Ereliai ties rugių lauku*, 75)

Jeigu palygintume rinkinio pradžios ir pabaigos eilėraščius, atpažintume aiškią slinktį nuo chaoso, tamsos, mirties prie gimstančio naujo gyvenimo. Dienoraščio įrašuose taip pat ryžtingai pabrėžiamas žmogaus apsisprendimas kurti, nepasiduoti

sąstingui, tikima, kad išbandymai, netgi tautos nelaisvė, gali paskatinti pabusti iš dvasinio suglebimo.

Rinkinio „Rūsčios dienos“ pildymas naujais tekstais liudijo poeto nepasidavimą: nepaisant to, kad leidykla „Sakalas“ karo pradžioje atiduoto rankraščio ilgai nespausdino, autorius pats ėmėsi jį platinti mašinišiais.

Kurdamas ideologijoms nepataikaujančius tekstus Mykolaitis-Putinas aiškiai žinojo, kuo rizikuoja. Puikiai matė, kaip susidorojama su nepaklususiais sistemai, tiek vienai, tiek kitai. Ypač įdėmiai stebėjo ir svarstė jam artimų rašytojų – Vinco Krėvės ir Balio Sruogos – likimus. Prasitariama ir apie staigias menininkų mirtis, pavyzdžiui, 1944 metais skulptoriaus Juozo Zikaro, kuris, rašoma, sovietams užkliuvęs dėl skulptūros (*Dienoraštis*, 396). O kur dar makabriški pakaruoklių vaizdai pačiame Vilniaus centre, garsas apie masines žudynes, kerštą, skundus. „Dienoraštis“ atskleidžia, kad vis dėlto nepasiduota panikai, dirbta Vilniaus universitete tol, kol buvo tam sąlygos, dalyvauta kultūriniame gyvenime.

Taigi Mykolaitis-Putinas karo neromantizuoja ir neestetizuoja, kaip tai atsitinka su kai kuriais autoriais, aptariamais Brosman straipsnyje. Lietuvių rašytojas atskleidžia nerimą žmogaus, kurio tautą ištiko baisi tikrovė, kritiškai į ją reaguoja. Skaitant Mykolaičio-Putino rinkinį „Rūsčios dienos“ ir 1938–1945 metų dienoraštį neapleidžia mintis, kad poetas kalba ne tiek savo laiko žmonėms (juk tekstų neleido platinti nei naciai, nei tuo labiau sovietai), kiek mums, kad išliktų liudijimas apie bet kokių ideologijų pragaištingumą: siekiama perteikti dvasią gniuždančią karo atmosferą, grėsmę tapti miniažmogiū, moralinės atsakomybės svarbą karo laike.

APIBENDRINIMAS

Savo dienoraštyje Vincas Mykolaitis-Putinas suformuluoja tokias esmingas kultūros gaires, kurios nėra pasenusios ir mūsų dienomis:

Gal niekad lietuvių tauta nebuvo taip reikalinga dvasinių kultūros vertybių, kaip šiandien. Jos vienos yra pastoviausias, stipriausias ramstis visokiose audrose. (*Dienoraštis*, 212–213)

Tokia yra jo kaip intelektualo, kultūros žmogaus laikysena karo laike: ši krizinė karo situacija reikalauja ypatingų kuriančio žmogaus pastangų, visų pirma moralinio apsisprendimo. Iš „Dienoraščio“ galima matyti, kad tokia nuostata anaip tol nėra vieniša, ją palaiko ir kiti savais būdais reaguojantys kūrybos žmonės, kuriems tebėra svarbi laisvė. Žodis „laisvė“ šiuo laikotarpiu tampa raktiniu, savotiškai sugrįžtama prie vyduoniškos ištarmės, išauginusios nepriklausomybės žmonių angažavimąsi dvasinei laisvei:

„Išvadavimai“ eina vienas po kito, o kilpa apie kaklą veržiasi kaskart ankščiau. Kaskart sunkiau atsikvėpti, daraisi bailus ir užguitas kaip persekiojamas nusikaltėlis. O mūsų nusikaltimas toks, kad norime būti sau žmonės, trokštame laisvės savo dvasiai. (*Dienoraštis*, 367)

Neatsitiktinai kalbama „mes“ vardu: siekiama sutapti su visa kenčiančia tauta, gyventi jos skausmais. Tai ypač justi karo metų poezijos rinkinyje „Rūsčios dienos“: drąsiai išreiškdamas pasipriešinimą destruktijai poetas išėivijoje pelnė rezistento vardą.

LITERATŪRA

- Brazdžionis, Bernardas. Poeto agonija. *Lietuvių dienos*, 1967, birželis, 9–12. Prieiga internete https://www.spauda.org/lietuviu_dienos/archive/1967/1967-06-15-LIETUVIU-DIENOS.pdf [žiūrėta 2024 03 10]
- Brosman, Catharine Savage. The Function of War Literature. *South Central Review*, Spring, 1992, vol. 9, no. 1, 85–98.
- Fornati, Franco. *The Psychoanalysis of War*. Bloomington: Indiana University Press, 1975.
- Franklis, Viktoras. *Žmogus ieško prasmės*. Iš vokiečių k. vertė Austėja Markevičiūtė, iš anglų k. vertė Zigmantas Ardicikas ir Giedrė Tartėnienė. Katalikų pasaulio leidiniai, 2023.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas. *Dienoraštis 1938–1945*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas. *Rūsčios dienos*. Faksimil. leid. Originalo duomenys: Kaunas: Sakalas, 1943; Philadelphia Pa.: 1968.

Aurelija Mykolaitytė
Vytautas Magnus University, Department of Lithuanian Studies, Lithuania

LITERATURE IN THE TIME OF WAR: VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS' POETRY COLLECTION *RŪSČIOS DIENOS* AND *DIARY (1938–1945)*

SUMMARY. This article analyses the works of Vincas Mykolaitis-Putinas written during World War II. Both the diary and the poems emphasise the destruction of war, often looking for analogies with the Last Judgement. The alternative is human relationships, creative existence and the belief in freedom, trust in one's own nation. The poet's work can be described as resistance, as a testimony to suffering in the face of oppression and a defense of human dignity. The writer condemns the ideologies that enslave mankind and shows the degradation of humanity. Mykolaitis-Putinas completely avoided the aestheticization of war, did not create the myth of heroism, but tried to remain morally responsible and critically assessed reality.

KEYWORDS: war, diary, poetry, morality, freedom, resistance.